

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ УРБАНІЗАЦІЇ

Ключові слова: міграції, урбанізація, рівень урбанізації, система розселення.

Вступ. Постановка проблеми. Зв'язок між урбанізацією і міграцією досить складний і неоднозначний. Ці два процеси можуть співпадати в своєму розвитку, але можуть і протистояти один одному. Однією з головних причин урбанізації є відтік людей із сільської місцевості в міста та перетворення частини сільських поселень в міські. Така ситуація обумовлена як демографічними, так і соціально-економічними чинниками. Дані процеси в Україні мають свою специфіку прояву, оскільки останнім часом спостерігається тенденція збільшення ролі особливо міжрегіональних міграційних переміщень у формуванні особливостей розселення населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною базою дослідження процесів урбанізації займалися такі науковці, як В.П. Семенов-Тян-Шанський, М.Д. Пістун, М.О. Баранський, Г.М. Лаппо, Ю.І. Пітюренко М.М. Паламарчук, Ю.Л. Пивоваров, С.О. Ковальов, М.А. Алфьоров тощо. Міграційним процесам приділялася увага з боку наступних вчених – Е.М. Лібанової, О.В. Позняка, О.У. Хомри, О.А. Малиновської. Вивчення питань, пов'язаних з міграційними процесами та їх впливом на урбанізацію в Україні, знайшло часткове відображення у спеціальних виданнях наукового характеру. В основній масі згадана проблематика досліджувалась демографами та частково економістами. Серед головних

робіт варто виділити праці В.С. Жученко, А.Ф. Загробської, Е.М. Лібанової, Ю.Л. Пивоварова, В.С. Стешенко, Б.С. Хорева, які носять аналітичний характер і відображають демостатистичні та економічні аспекти міграцій та урбанізації. Варто зазначити, що аналіз наукової літератури підтвердив факт відсутності спеціального дослідження питання впливу міграцій населення на рівень урбанізованості території.

Формування цілей, постановка завдання. Метою даної статті є відображення основних взаємозв'язків міграційних процесів та процесів урбанізації, розкриття впливу міграційних переміщень населення на рівень урбанізації території. Для реалізації поставленої мети було визначено певні завдання. Зокрема, розглянути історичні аспекти міграційних та урбанізаційних процесів в Україні, проаналізувати сучасні тенденції розвитку та співвідношення даних процесів, здійснити групування адміністративних одиниць України за рівнем урбанізованості території та міграційним рухом населення.

Виклад основного матеріалу. Україна у всі історичні періоди відзначалася значним переміщенням людей як в межах території, так і поза нею. Але якщо у часи Київської Русі мігрували переважно ремісники, купці та воїни, то вже після її розпаду посилюються не лише внутрішні, але і зовнішні міграції. Перебування України у складі різних імперій (Російської, Австро-Угорської, Османської тощо) зумовило міграцію населення з України до територій даних імперій. Міграції населення значно посилюються у ХІХ ст., особливо після відміни панщини в Австро-Угорщині (1848 р.) та кріпосного права в Росії (1861 р.).

Міграційна активність українців Наддніпрянщини та західноукраїнських земель кінця ХІХ – початку ХХ ст. була спричинена аграрним перенаселенням та майновим розшаруванням селянства. Велика кількість незаможних селян із східної частини України їдуть в пошуках вільних земель – спочатку на Північний Кавказ, Поволжя і Урал, а пізніше – в Сибір, Казахстан, Далекий Схід. Про інтенсивність еміграції з цієї частини України свідчать такі показники: у кінці ХІХ ст. виїжджало щорічно понад 40 тис. осіб, а вже на початку ХХ ст. – понад 200 тис. осіб. Найбільше емігрантів було із Лівобережжя, значно менше – з центральних та південних регіонів. Крім того, в даний період часу спостерігається масова еміграція населення України до країн південної та західної Європи, а згодом і до Америки. За часів радянської влади характерними стають примусові міграції до північноросійських просторів.

В післявоєнний період Україна стала регіоном масової імміграції. Сюди стікалось населення із різних регіонів СРСР. Воно осідало найбільше у східних і південних частинах держави, в містах. Спеціалісти із різних галузей господарства, що жили у східних областях України направлялись на роботу у західні області, а люди із західних областей – у східні та південні частини України. Однак, в цей час посилюються міграції людей в напрямі село-місто, що було зумовлено швидкою індустріалізацією держави. За рахунок таких

міграцій різко зростала як чисельність, так і частка міського населення (за 1939-1979 рр. – на 16,9 млн. осіб або із 33,5% до 61,2%). Найбільші темпи таких міграцій були характерні для Донецького та Придніпровського районів, найменші – для західної та північної частини України. Характерною особливістю таких міграцій було не тільки переміщення людей із сільської місцевості у міста свого регіону (області), а й їх міграції у міста інших частин України (із сіл півночі і заходу – у Придніпров'я та із сіл різних регіонів – у Донбас, до столиці). Із поглибленням загальної економічної кризи в Україні ці процеси поступово сповільнюються, а в останні роки ХХ століття подекуди набувають протилежного спрямування. Протягом 1995-1996 рр. за рахунок позитивного міграційного сальдо чисельність сільського населення збільшилась на 142 тис. осіб.

Отже, до 1918 року Україна була аграрною країною і в містах проживало лише 18,0% населення. Інтенсивна урбанізація в Україні розпочалася в 1926-1939 рр., коли було взято курс на індустріалізацію народного господарства, тобто всього лише за 13 років чисельність міського населення зросла у 2,4 рази. Протягом трьох десятиріччів (1960-1990 рр.) внутрішньореспубліканська міграція на три чверті формувала механічний приріст міського населення. Екстенсивна економіка міста поглинала основний контингент сільських мігрантів. Так, їх частка в структурі внутрішньообласної міграції знаходилася на рівні 85,0-90,0% в ці роки. Основну частину міграційного притоку населення в міста області поглинали обласні центри. Внаслідок міжобласного міграційного обміну все активніше зростають такі міста, як: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Запоріжжя, Донецьк, Львів [3].

Інтенсивне зростання великих міст та недостатній розвиток функціональної структури малих і середніх міських поселень зумовили значні міграції між містами УРСР. У період 1959-1970 рр. на Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Одесу, Харків припадала шоста частина осіб, що прибули з інших міст республіки. Згідно з підсумками Всесоюзного перепису населення 1970 р. Українська РСР належала до числа республік зі значною інтенсивністю міграції. Так, у 1968–1969 рр. оборот міжреспубліканської і внутрішньореспубліканської міграції населення склав 4385,2 тис. осіб., тобто на 1000 осіб змінили місце проживання 94 особи [1].

Рівень урбанізації в Україні станом на 2013 рік склав 68,8%. За цим показником Україна подібна до таких європейських країн, як Італія, Польща, Болгарія, Білорусь. Кількість міського населення в країні на кінець 2013 року становила 31378,6 тис. осіб. Міське населення почало переважати над сільськими жителями вже у 60-х роках ХХ століття, що продемонстровано на рисунку 1. Зокрема, кількість міських жителів за роки незалежності України була найвищою у 1993 році (більше 35 млн. осіб) і вже починаючи з 1995 року почала різко спадати. Даний процес був обумовлений загальним демографічним скороченням населення на фоні різних соціально-економічних перетворень. Отже, за 20 років Україна втратила біля 4-х

мільйонів міських жителів. Частка ж міщан від загальної чисельності населення почала різко зростати з 2002 року і за 10 років XXI століття виросла на 1,7 відсоткових пункти.

Кількість міст в Україні продовжує зростати і у 2013 році їх чисельність становила 460. Це відбувається в основному за рахунок зміни селищами міського типу свого адміністративного статусу. В межах західного регіону України проживає лише 36,1% міського населення, натомість у східному регіоні – проживає майже половина усіх городян держави (49,3%). На півдні зосереджено приблизно 14,0% міського населення країни.

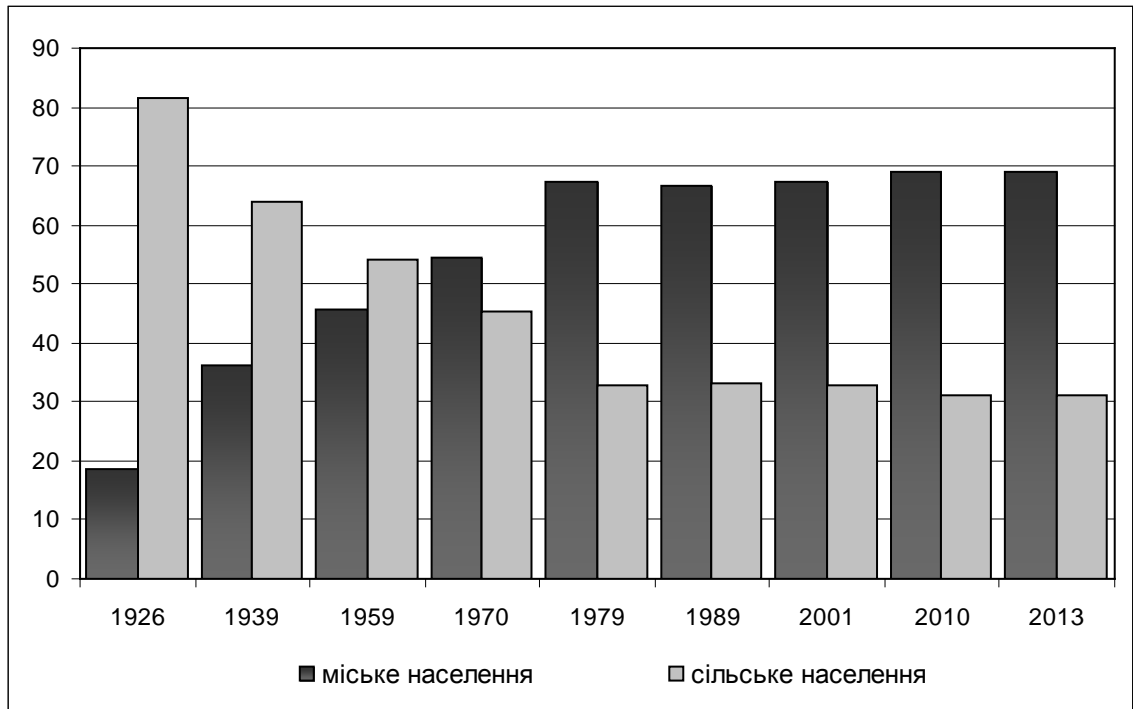

Рис. 1. Динаміка частки міського та сільського населення України в 1926-2013 рр., %

Побудовано автором за матеріалами [2]

Концентруючи в собі 68,8% населення, міські утворення складають лише 4,0% від усієї кількості населених пунктів країни. Серед міських поселень власне в містах проживає 86,0% жителів, решта мешкає у селищах міського типу. Найбільша кількість міських населених пунктів (міст та селищ міського типу) у Донецькій та Луганській областях (відповідно 183 та 146 населених пункти), а сільських населених пунктів найбільше у Львівській та Полтавській областях (1850 та 1810 відповідно).

За рівнем урбанізації території регіони України слід розділити на 4 групи:

- високоурбанізовані регіони – Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Луганська області, місто Київ та Севастополь;
- регіони із значним рівнем урбанізації – Одеська, Миколаївська, Запорізька та Сумська області;

- регіони із середнім рівнем урбанізації – Київська, Черкаська, Кіровоградська, Чернігівська, Полтавська, Житомирська, Хмельницька, Волинська, Львівська, Херсонська області та АР Крим;
- регіони із низьким рівнем урбанізації – Вінницька, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька, Івано-Франківська та Закарпатська області (рис.2).

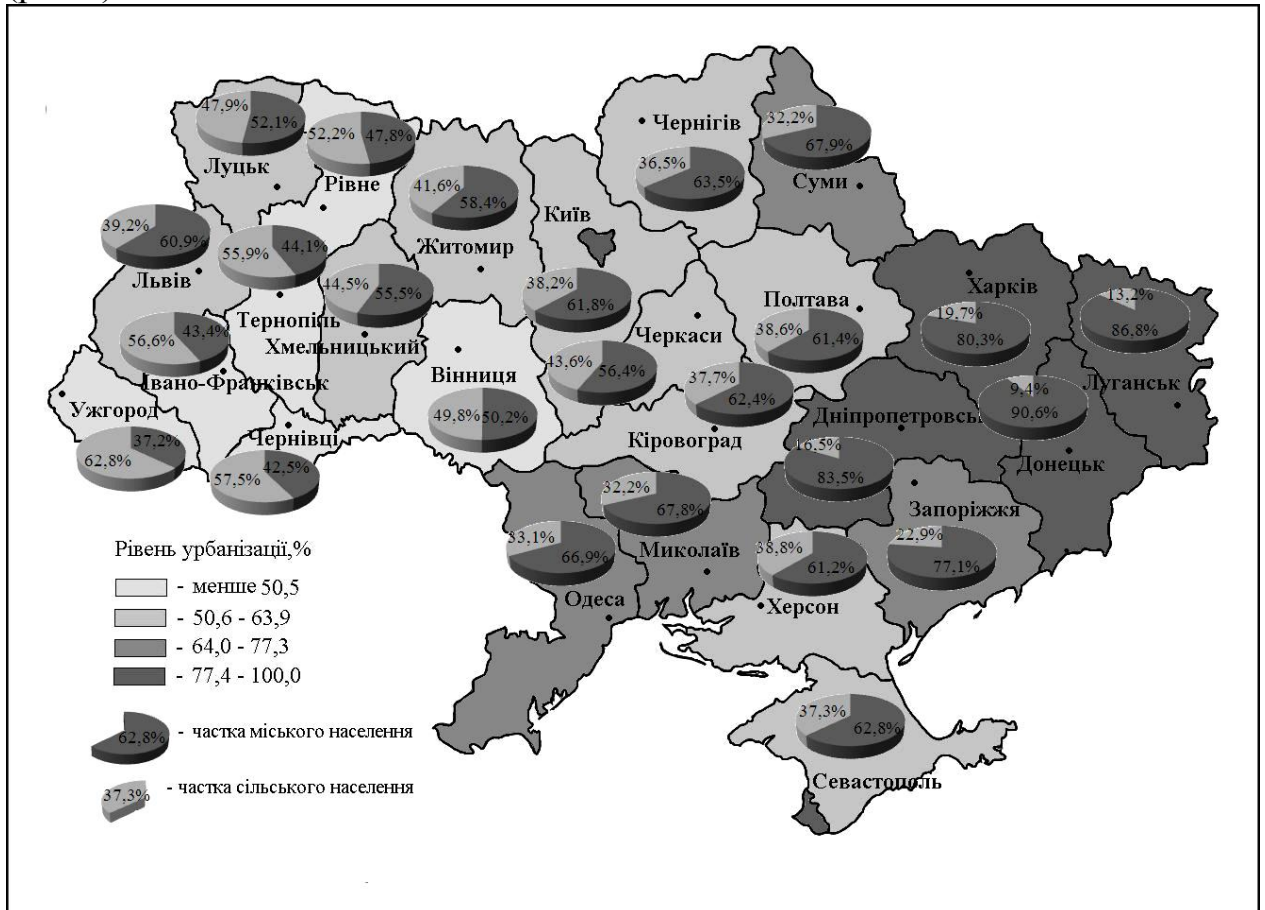

Рис. 2. Групування регіонів України за рівнем урбанізації території (на 01.01.2013 р.)

Побудовано автором за матеріалами [2]

Отже, станом на 1.01.2013 року в Україні нараховувалося 460 міст, 885 селищ міського типу та 28441 сільських населених пунктів, об'єднаних у 10279 сільрад. Для порівняння, станом на грудень 1965 року, в Україні було 370 міст, 828 селищ міського типу та 32 742 сільських населених пунктів. Тобто за 48 років кількість міських поселень в Україні зросла на 12,2% або на 147 таких поселень в абсолютних показниках. Тоді як кількість сіл знизилась на 4301 одиницю або на 13,1%. Спостерігаються чіткі тенденції поширення міського способу життя серед населення, що, опосередковано через міграційні переміщення, призводить до зростання рівня урбанізації в країні. Натомість кількість сіл в країні постійно зменшується.

Слід відмітити, що чисельність населення сільської місцевості скорочується з більшою інтенсивністю ніж міських поселень: у 2012 році коефіцієнт скорочення чисельності населення становив відповідно 5,5‰ і

0,1%. Так, чисельність населення, що проживає у міських населених пунктах, зменшилась винятково за рахунок природного скорочення (70,2 тис. осіб), яке значною мірою було компенсовано міграційним приростом (65,5 тис. осіб) та приростом населення за рахунок адміністративно-територіальних перетворень (2,5 тис. осіб). Натомість сільське населення зменшилось унаслідок дії трьох чинників – природного скорочення, яке становило 72,2 тис. осіб, міграційного скорочення (3,7 тис. осіб) та скорочення населення за рахунок адміністративно-територіальних перетворень (2,5 тис. осіб). Цей факт підтверджує, що втрати населення в містах внаслідок природного скорочення компенсуються значним міграційним припливом і, тому, недосить помітні на загальному фоні.

Останніми роками спостерігається тенденція до збільшення чисельності населення за рахунок міграційних процесів. У 2012 році порівняно з 2011 роком міграційний приріст населення збільшився з 3,7 осіб на 10 тис. жителів до 13,5. Міграційний приріст населення (61,8 тис. осіб) формувався за рахунок міграційних потоків як з країн СНД (32,2 тис. осіб), так і з інших країн (29,6 тис. осіб). Найбільший міграційний приріст населення спостерігався за рахунок мігрантів з Російської Федерації (11,1 тис. осіб), Туркменістану (7,8 тис. осіб), Китаю (4,1 тис. осіб), Молдови (3,7 тис. осіб), Азербайджану (3,3 тис. осіб). В основному мігранти, як зовнішні, так і внутрішні «осідають» в найбільших містах України та їх передмістях. Наприклад, на 1 січня 2013 року нараховувалося 45 міст із кількістю жителів в них понад 100 тис. осіб., в яких було зосереджено 57,7% міського населення країни. Серед них налічувалося 3 міста-мільйонери: Київ (2 845 000 осіб), Одеса (1 015 000 осіб) та Харків (1 451 000 осіб). Містами, кількість жителів яких трохи менше мільйона є: колишній мільйонник Дніпропетровськ (998 000 осіб) та Донецьк (953 000 осіб). В цих 5-ти найбільших містах України зосереджено 23,1% міських жителів. Зокрема, у 2012 році за офіційними даними, населення Києва виросло на 30 770 осіб, в тому числі за рахунок міграційного приросту – на 24 720 осіб. Міграційний приріст населення Одеси в тому ж році становив 8 472 особи, Харкова – 3 485 осіб, Дніпропетровська – 1 134 особи та Донецька – 2 460 осіб.

Загалом у 2012-2013 рр. загальна кількість зареєстрованих переміщень в Україні, що включає всіх мігрантів незалежно від напрямку їх руху, становила щорічно біля півтора мільйона чоловік. Так, у 2012 році у містах країни спостерігався міграційний приріст в межах 14,5%, а в селах лише – 1,9%. Як і раніше всередині країни переміщуються великі маси людей, внутрішньорегіональний та міжрегіональний перерозподіл населення складає більше 90% всіх міграційних потоків в Україні. Структура міграційних потоків свідчить про те, що внутрішньорегіональні переміщення людей складають більше половини всіх міграцій в Україні. Як і в попередні роки, основним типом міграційного руху залишається перерозподіл населення між сільською місцевістю і міськими поселеннями в межах конкретного регіону (області, району тощо). У 2012 році 109 005 жителів сіл покинули своє

постійне місце проживання та переїхали до міських поселень, зумовивши при цьому від'ємне міграційне сальдо у сільській місцевості (-0,3%), та піднявши його у містах та смт до 0,1%. Щодо показників сальдо зовнішньої міграції, то ситуація знову показує високі показники серед міських населених пунктів (13,3%) та низькі серед сільських (4,5%). Загальне ж міграційне сальдо для України в 2012 році становило 13,5%, що на 7,1% більше, ніж у 2011 році.

Крім того, у 2013 році позитивне міграційне сальдо було характерним для таких областей України, як: Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, Чернівецька та АР Крим. Донорами мігрантів для інших регіонів як України, так і світу виступають Вінницька, Волинська, Донецька, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська області.

Регіони України за сальдо міграцій населення поділялися на чотири групи:

- регіони із високим міграційним приростом населення – Київська область і місто Київ;

- регіони із значним міграційним приростом – Харківська, Одеська області, АР Крим та місто Севастополь;

- регіони із незначним міграційним приростом – Волинська, Івано-Франківська, Чернівецька та Полтавська області;

- регіони із міграційним скороченням населення – Львівська, Закарпатська, Тернопільська, Хмельницька, Рівненська, Житомирська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська, Сумська та Чернігівська області (рис. 3).

Кореляційний аналіз між рівнем урбанізації території та кількістю іммігрантів в межах адміністративних одиниць України виконано в програмі Statistica. Коефіцієнт кореляції становить $r=0,72$, що свідчить про досить тісний зв'язок між цими процесами.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Отже, урбанізаційні процеси – помітна та важлива тенденція сучасності, яка проявляється внаслідок значної мобільності населення країни. Слугуючи індикатором прогресу та відкриваючи перспективи для розвитку, міста приваблюють до себе все більше мігрантів з різних регіонів. Однак, тісний взаємозв'язок процесів міграції та урбанізації на сучасному етапі існування людства має дещо неоднозначний прояв. Так, до недавнього часу вважалося, що міграція сільського населення в міста є позитивним явищем, оскільки таким чином відбувається заповнення вакантних робочих місць у міських поселеннях. Але, ні промисловість, ні інфраструктура міста не в змозі поглинути масовий приплив робочої сили. Крім того, міграція поглиблює диспропорції у розвитку міських і сільських територій. Загалом, причинно-наслідкові зв'язки між урбанізаційними та міграційними процесами мають регіональну специфіку внаслідок об'єктивно існуючих територіальних відмін

у рівнях соціально-економічного розвитку, на що і будуть спрямовані подальші дослідження.

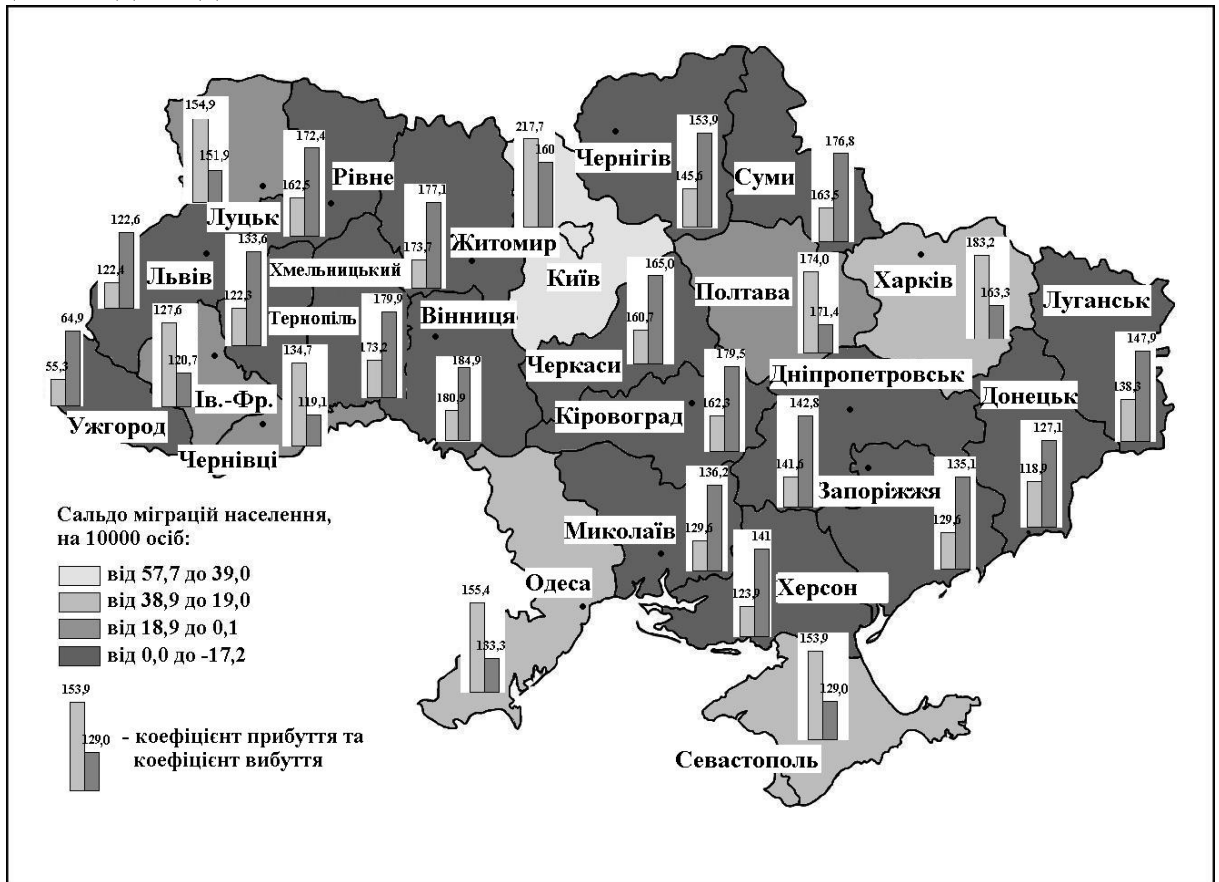

Рис 3. Міграційний рух населення України в регіональному розрізі у 2013 р.

Побудовано автором за матеріалами [2]

Список використаних джерел:

1. Гирич Я. М. Міграційний рух сільських жителів у міста та його вплив на урбанізацію в УРСР впродовж 1960-х рр. / Я. М. Гирич // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць. – Харків. – 2007. – Вип.12. – 2009. – С. 179–186.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / под ред. Ж.А. Зайончковская, Г.С. Витковская. – М.: Центр миграционных исследований, Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН, 2009. – 412 с.

Мостова І.О. Міграції населення України як фактор розвитку процесів урбанізації

Досліджено вплив міграційних переміщень населення на розвиток процесів урбанізації території. Обґрунтовано сучасні тенденції співвідношення даних процесів та розкрито їх історичний аспект.

Проаналізовано регіональні особливості прояву урбанізаційних і міграційних процесів в Україні.

***Ключові слова:** міграції, урбанізація, рівень урбанізації, система розселення.*

***Мостовая И. Миграции населения Украины как фактор развития процессов урбанизации.** Исследовано влияние миграционных перемещений населения на развитие процессов урбанизации территории. Обоснованно современные тенденции соотношения данных процессов и раскрыто их исторический аспект. Проанализированы региональные особенности проявления урбанизационных и миграционных процессов в Украине.*

Ключевые слова: миграции, урбанизация, уровень урбанизации, система расселения.

***Mostova I. Migration in Ukraine as the factor of urban development.** The impact of migration on the urbanization development is carried out. Modern tendencies in correlation of this process are being reviled. Its historical aspect is under investigation as well. Moreover regional features of urbanization and migration processes in Ukraine are analyzed.*

Key words: migration, urbanization, urbanization level, settlement system.